

MAQOLLAR ORQALI XALQ DUNYOQARASHINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

G'ulomova Zilola Rafiqjon qizi

Andijon davlat tibbiyot instituti

O'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası o'qituvchisi

Gofurovazilola38@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarining lingvokulturologik jihatdan o'rganilishi, ular orqali xalqning milliy mentaliteti, dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy hayotga munosabati yoritilgan. Maqollarning nafaqat tildagi ifoda vositasi, balki milliy tafakkurning, madaniy kodning timsoli sifatida tutgan o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda misollar asosida o'zbek xalqining hayotiy tajribasi, ma'naviy merosi va axloqiy qarashlari til birliklari orqali ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, maqol, milliy mentalitet, xalq og'zaki ijodi, madaniy kod.*

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan hodisalardir. Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyati va milliy tafakkuri avvalo uning tilida, xususan, og'zaki ijod namunalari orqali namoyon bo'ladi. Maqollar ana shunday milliy tafakkur boyligining eng qadimiy va mazmunli qatlamlaridan biridir. Shu bois maqollarni lingvokulturologik jihatdan o'rganish nafaqat tildagi badiiy ifodani, balki xalqning ichki olamini, dunyoni anglash uslubini ham ochib beradi.

Maqol tushunchasini ifodalash uchun yigirmadan ortiqroq terminlar qo'llanadi: *maqol, matal, masal, naql, hikmat, tanbeh, zarbulmasal, hikmatli maqol, xalq iborasi, xalq so'zi, qadimgilar so'zi, donishmandlar so'zi, donolar so'zi, yaxshilar so'zi, burungilar so'zi, ulusning so'zi, avomunnos masali, hikmatli so'z va boshqalar*. Badiiy adabiyotda, publisistik adabiyotlarda, vaqtli matbuotda ham bu terminlar deyarli farqlanmaydi. Tilshunoslikka oid adabiyotlarda esa *idiomatik ibora, qayroqi ibora, aforizm, ko'chma ma'noli turg'un birikma, frazeologik birikma, frazema* kabi terminlar bilan yuritiladi.

Lingvokulturologiya tilda mujassam madaniy qadriyatlarni, mental stereotiplarni, xalq ruhiyatini tadqiq etuvchi soha sifatida bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biridir. O'zbek maqollari esa xalqning hayotiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy me'yorlari, urf-odatlari bilan bevosita bog'liq. Shu sababli ularni lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganish xalq madaniyati va tafakkurini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

1. Maqollarning lingvokulturologik mohiyati.

Maqollar xalq donishmandligining, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning, urf-odatlarning tilda mujassam shaklidir. Har bir maqolda xalq tafakkurining asrlar davomida shakllangan tajribasi, madaniy xotirasi va hayotga qarashlari aks etadi.

Masalan, “Yaxshilik qil, dengizga tashla — baliq bilmasa, Xoliq bilar” maqoli xalqning ezigulik, saxovat va iymon asosidagi dunyoqarashini bildiradi. Bu yerda lingvokulturologik jihatdan “Xoliq” soʻzi diniy-madaniy qadriyatning belgisi boʻlib, xalq tafakkuridagi eʼtiqodiy asosni ifodalaydi.

Shuningdek, “Ona yurtning — oltin beshiging” maqolida milliy qadriyat, vatanparvarlik gʻoyasi yotadi. Maqol tarkibidagi “beshik” obrazi xalq madaniyatida muqaddaslik, hayot boshlanishining ramzi sifatida qoʻllanadi. Bu lingvokulturologik birlik orqali xalqning ona yurtga boʻlgan mehr-muhabbati ifoda topadi.

2. Maqollar orqali milliy mentalitetning namoyon boʻlishi.

Milliy mentalitet — bu xalqning oʻziga xos tafakkur uslubi, qadriyatlar tizimi, axloqiy qarashlari majmuasidir. Maqollar xalqning oʻtmishdan kelajak sari oʻtadigan maʼnaviy koʻprigidir.

Masalan, “Doʻsting kim — shundan bilinadi” yoki “El bilan bering — el boʻlasan” maqollarida ijtimoiy birdamlik, doʻstlik va jamoaviylik gʻoyasi yotadi. Oʻzbek xalqining jamoatchilik ruhiyati, hamkorlik va mehr-oqibat tamoyillari aynan shu maqollar orqali ifodalanadi.

Yoki “Yaxshi soʻz — jon ozigʻi” maqoli xalqning soʻzga, nutqqa, odobga boʻlgan madaniy munosabatini koʻrsatadi. Tilning nafaqat aloqa vositasi, balki axloqiy mezon sifatida qadrlanishi oʻzbek xalqining lingvokulturologik xususiyatidir.

3. Maqollarda madaniy kod va xalq falsafasi.

Tilshunoslikda “madaniy kod” tushunchasi xalqning tarixiy, diniy, ijtimoiy qadriyatlarini oʻzida mujassam etgan belgilar tizimini bildiradi. Oʻzbek maqollaridagi koʻplab obrazlar — non, beshik, koʻhna yer, ota-ona, el-yurt — ana shu madaniy kodlarning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Masalan, “Nonni yer, soʻzga qarab yur” maqolida non — hayot, baraka, mehnat timsoli; soʻz esa donolik va odob ramzidir. Ikkala tushuncha bir-birini toʻldiradi va xalqning madaniy falsafasini ochib beradi.

“Otangdan qolgan meros — yaxshi nom” maqoli esa oila qadriyati, nasl-nasab va obroʻ tushunchalarini aks ettiradi. Bu maqol madaniy xotiraning muhim elementi sifatida xalqning axloqiy merosini tilda saqlab kelayotganini koʻrsatadi.

4. Lingvokulturologik birlik sifatida maqolning tahlili.

Maqolning lingvokulturologik tahlilida uning leksik, semantik va konnotativ jihatlari birgalikda oʻrganiladi. Chunki har bir soʻz oʻzida xalqning qadriyatini yashirgan boʻladi.

Masalan, “Qoʻshning tinch — sen tinch” maqolida “qoʻshni” soʻzi oddiy leksik birlik boʻlibgina qolmay, oʻzbek madaniyatida hamjihatlik va tinchlik ramzi sifatida semantik yuklama oladi. Bu maqol orqali xalqning ijtimoiy aloqalarga, mehr-oqibatga boʻlgan madaniy yondashuvi aks etadi.

Yana bir misol: “Birovning haqqi bilan baxt topilmas”. Bu maqolda adolat, halollik, mehnatsevarlik singari qadriyatlar tildagi ifoda orqali xalq tafakkurida mustahkam joylashganini koʻrish mumkin.

"Pul qo'lining kiridir" — xalq orasida juda mashhur maqollardan biri bo'lib, u moddiy boylikning muvaqqat ekanini, unga haddan tashqari bog'lanmaslik kerakligini uqtiradi. Bu maqolda "pul" inson uchun kerakli vosita sifatida tan olinadi, lekin u doimiy, ishonchli boylik emas — qo'lining kiri kabi yuvilib ketadi, qolmaydi, vaqtinchalikdir, ya'ni pul doimiy emas, kir kabi keladi-ketadi. Muhimi — vijdon, halollik, mehr, or-nomus.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq maqollari xalqning milliy tafakkuri, madaniy qadriyati va hayot falsafasining tildagi timsolidir. Ular lingvokulturologik birlik sifatida xalqning dunyoqarashini, axloqiy mezonlarini, e'tiqodini va ijtimoiy xulq-atvorini o'zida mujassam etadi. Maqollar orqali biz xalq tarixini, urf-odatlarini, qadimiy dunyoqarashini va bugungi madaniy qiyofasini anglay olamiz. Shunday qilib, maqollarni lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilish nafaqat tildagi badiiy ifoda vositalarini, balki xalqning ma'naviy olamini, tarixiy xotirasini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Xo'jamberdiyev, A. O'zbek xalq maqollari va ularning lingvokulturologik tahlili. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
3. G'ulomov, A. Til va madaniyat munosabati masalalari. — Toshkent: Fan, 2019.
4. Qosimova, D. Frazzeologiya va lingvokulturologiya asoslari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
5. Maslova, V. A. Лингвокультурология. — Moskva: Akademiya, 2001.

